

ВІДГУК

на дисертацію та автореферат Сабадухи Марини Володимирівни «Соціальна справедливість як підґрунтя формування громадянського суспільства: соціально-філософський аналіз»

поданої на здобуття наукового ступеня кандидата філософських наук
за спеціальністю 09.00.03 – соціальна філософія та філософія історії

Дисертаційне дослідження Сабадухи М. В. присвячене темі, актуальність якої обумовлена кількома чинниками. Ставши на шлях європейського демократичного розвитку, українське суспільство вкрай важко позбавляється рудиментів минулого, які є особливо стійкими у ділянці суспільних відносин, далеких не тільки від вимірів співчуття, солідарності, цивілізованої соціальної підтримки, але й від сучасної європейської соціальної проблематики. Вельми важливою, в цьому контексті, є спроба дисертантки ввести в український соціально-філософський дискурс відносно нову для нашого академічного середовища проблематику соціальної справедливості. Додаткової актуальності теоретична розвідка набуває в контексті осмислення чинника соціальної справедливості як засадничого «апріорі» громадянського суспільства, роль якого для реальної трансформації нашої країни є визначальною.

Цінність дисертаційного дослідження М. В. Сабадухи полягає також у тому, що дисертантка, (це помітно в 2 та 3 розділах), продовжує теоретичну лінію, притаманну європейському дискурсу «welfare state», «традиції соціальних прав», яка піддає нищівній критиці антилюдяні засади класичного лібералізму, а також сучасні соціальні патології «суспільства споживання». Дослідниця цілком доречно пов'язує розвиток соціальної справедливості, потужної соціальної політики з розвитком європейських засад civil society: ствердженням в суспільстві потужного соціального капіталу: довіри, солідарності. Не викликає сумнівів, що даний соціальний ресурс необхідно залучити в процесі модернізації «пострадянських суспільств», які потерпають від слабкості соціальних інститутів, браку суспільної самоорганізації та ціннісного занепаду. Здобувач вельми професійно опонує ліберальній версії демократичних перетворень в Україні, яка послідовно орієнтована на витіснення традиційних засад суспільного розвитку: усунення інститутів соціальної допомоги, вимірів соціальної справедливості, звуження соціальних прав особи.

Дисертантка на розлогодому теоретичному матеріалі піддає сумніву продуктивність просування в Україні ліберального дискурсу, домінування засадничих принципів утилітаризму: вимірів користі, максимального задоволення, які часто-густо не співвідносяться з ціннісними засадами, збереженням життєсвіту. В межах критики глобального соціального порядку, здобувачем осмислюється вкрай важлива суспільна проблема: руйнації морально-нормативних засад та усунення внутрішніх потреб людини на маргіналії суспільного життя.

Важливо одночасно відмітити, що дослідниця вступає в полеміку і з марксистською візією соціальної справедливості, яка безпосередньо корелюється з розподільчою справедливістю і не може, на думку здобувача,

Вхід. № 49
" 06 " 06 2019 р.

розглядатися як утворюючий для громадянського суспільства фактор суспільного розвитку. Дисертантка детально досліджує зв'язки між соціальною справедливістю та ціннісними засадами життя спільнот та груп, соціальною інтеграцією суспільства на правових та морально-нормативних засадах і соціальними змінами, розвитком громадянського суспільства та стратегією партнерства в соціальній державі. Окреслена науковцем соціальна проблематика належить до найгостріших, у теоретичному і затребуваних у практичному сенсі, проблем сучасних трансформацій.

Варто віддати належне автору дисертаційного дослідження. У роботі на достатньо високому, професійному рівні виявлені й проаналізовані різноманітні теоретичні підходи до соціальної справедливості, «егалітарні тенденції в суспільній свідомості» (автореферат, с. 9), осмислюється ціннісна суперечність між дискурсами патерналізму та правової соціальної рівності. Дисертантка фокусує увагу на пріоритетній ролі справедливості в досягненні національної та глобальної безпеки, подоланні соціального розшарування та відчуження в умовах сучасних глобального світу. Цим значною мірою визначена новизна запропонованого автором теоретичного підходу.

Дослідниці вдалося окреслити завдання дослідження і визначити його структуру та бібліографію. Використовуючи різнобічний і в цілому структурований матеріал, дисертантка доводить: що впровадження сучасних практик та теоретичних підходів до проблематики соціальної справедливості стають важливим консолідуючим процесом гармонізації суспільних відносин, поступового утвердження моделі «сталого розвитку». Вважаю цілком виправданим критичний аналіз здобувача соціальних патологій українського суспільства. Можна погодитись з тим, що в межах існуючої олігархічної моделі так і не вдалося вирішити суперечності між посттоталітарною державою і громадянським суспільством, проблему функціональної слабкості спільнот та груп, брак соціальної солідарності, відсутності морально-нормативної легітимації.

Важливим здобутком теоретичної розвідки є наявність концептуального зв'язку між теоретичним та практичним розділами дослідження. Вагоме практичне значення роботи полягає в маніфестації автором конституюючого значення соціальної справедливості для формування моделі соціального партнерства – суспільства соціальної відповідальності, в якому утвердження комплексних прав людини: громадянських, політичних соціальних стає реальністю.

Методологічно важливим для дослідження є **1 розділ дисертації «Теоретико-методологічні засади дослідження проблеми справедливості»**, в якому розглянуто концептуальні підходи щодо справедливості від античності до сьогодення, викристалізуються базові парадигми: традиційна – премодерна, модерна-ліберальна, марксистська, постмодерна. Відзначається, що в добу Модерну поняття справедливості піддається переосмисленню в межах ліберальної та марксистської соціальної візії. Спостерігаємо узалежнення цього поняття від свободи та рівності. В ліберальному дискурсі проблема справедливого соціального розподілу актуалізується в ракурсі осмислення

стратегії домінування ринкових засад суспільного розвитку. На перетині ХІХ-ХХ століть в межах марксистської традиції актуалізується дискурс соціальних прав, який легітимізується практично у всьому світі. Нову хвилю інтересу до цієї тематики спостерігаємо в 50-80х роках ХХ століття, коли проблематика справедливості стає магістральною для соціально-філософського дискурсу, набуваючи нових конотацій.

Особливу увагу, і це цілком справедливо, приділено теоретичній розвідці Дж. Роулза «Теорія справедливості», яка після її написання в 1971 році, поза сумнівом, надала нових імпульс проблематиці справедливості, спричинивши різноманітну реакцію на неї з боку різних ідеологічних таборів. Дослідниця наводить в цьому контексті погляди багатьох філософів, зокрема П. Рікера, А. Бадью, П. Козловські, але дещо звучує контекст дискусії, яка мала місце в 80-90 роки ХХ століття. Дослідження, на мій погляд, могло бути ще більш значимим у контексті більш повного і критичного відображення поглядів Дж. Роулза з комунітарних та лібертаріанських позицій. Соціальна критика ідей американського філософа вивела осмислення цієї тематики на якісно новий рівень. Прикладом такої продуктивної критики ідей Роулза з позицій комунітаризму, на мій погляд, є книжки З. Краснодобського «Демократія периферій» і М. Сандела «Справедливість», а з лібертаріанських позицій необхідно відзначити дослідження Роберта Нозіка «Анархія, державність і утопія».

Цікавою та евристичною, в контексті аналізу досвіду, є гіпотеза авторки, що «справедливість лежала в основі світогляду української нації» (с. 91). Дане припущення знаходить своє віддзеркалення в авторській інтерпретації текстів Г. Сковороди, П. Юркевича, В. Липинського. Варто погодитись з твердженням авторки, що втілення ідеї справедливості в суспільстві є можливим лише за «наявності потужних метафізичних засад», кристалізації світоглядно важливих питань соціального розвитку, функціонування потужної соціальної сфери.

Плідним і значимим для академічної спільноти є другий розділ дослідження **«Справедливість як фундаментальна основа громадянського суспільства»**, який чітко окреслює послідовну орієнтацію молодого вченого на пріоритетну роль справедливості в конструюванні соціальної держави та громадянського суспільства. Варто відзначити професіоналізм дослідниці, яка, поєднуючи поняття справедливості, солідарності, відповідальності, виходить в підрозділі 2.2. на вкрай важливу проблему утвердження глобальної справедливості. Авторка справедливо відзначає, що «ідея справедливості та концепція сталого розвитку мають бути покладені в основу життєдіяльності людської спільноти» (с. 148) і цілком обґрунтовано фокусує увагу на ролі традиційних релігійних чинників, християнської етики у збереженні справедливості в глобальному світі.

Логічним завершенням дисертації є третій розділ **«Соціальна справедливість як основа становлення громадянського суспільства в Україні»**, в якому на основі розлогого соціологічного матеріалу відзначаються базові загрози для розвитку сучасного українського суспільства: патерналізм, відсутність стратегічного партнерства у форматі «влада-бізнес-громадськість»,

олігархічна держава. В цьому контексті в підрозділі 3.2. пропонується і алгоритм вирішення соціальних суперечностей: комунікативна модель співпраці держави і громадянського суспільства, розвиток середнього класу, формування в спільнотах почуття солідарності та соціального партнерства. Певним недоліком цього розділу вважаю відсутність важливого теоретичного та практичного доробка Інглхарта, який розглядає соціальні права в суспільстві соціальної як важливий чинник посилення «постматеріалістичних цінностей» – цінностей інновативного громадянського суспільства.

Поряд з уже висловленими до тексту зауваженнями, напрошуються і деякі інші критичні міркування, врахування яких могло б, на мій погляд, зробити дослідження більш вдалим і професійним.

1). Дисертація могла б набути додаткової цінності, якщо б в 1 розділі здобувач чіткіше окреслила базові теоретичні підходи, які є визначальними для осмислення соціальної справедливості і корелюють з соціальним дизайном громадянського суспільства. Дисертантка, поза сумнівом, на професійному рівні реконструює проблему справедливості в історії соціально-філософської думки, розглядає різноманітні премодерні, модерні та постмодерні теорії, але не достатньо чітко розмежовує магістральні теорії справедливості, зокрема соціальної справедливості, від маргінальних і не таких важливих для усвідомлення цього дискурсу.

Вважаю методологічно коректним для дослідниці було чітко і послідовно спиратися на **6 базових теоретичних підходів**, які дозволяють практично опрацювати проблематику справедливості і зв'язати її із сучасними соціальними тенденціями розвитку громадянського суспільства та соціальної держави.

I. Було б доцільно в дослідженні розглянути корелятивні зв'язки між становленням ідеї справедливості в межах античної теоретичної візії (Платон, Аристотель) та соціальними наслідками втілення цих ідей на соціальному рівні. Для мене очевидно, що осмислення античної спадщини дозволяє не тільки поєднати чесноти справедливості, порядності з вимірами права, але й показати практичне значення втілення цих ідей в суспільне життя. Можемо говорити про вкрай важливі для соціально-філософського дискурсу питання: проблематиці взаємодії справедливості і солідарності в премодерних, модерних та сучасних інноваційних спільнотах та групах. Цілком доречним було б, на моє переконання, віддзеркалити такі важливі аспекти солідарності спільнот як взаємність, моральні зобов'язання, виключення, добродійність, кооперація, які не можливо пояснити без апелювання до премодерної традиції справедливості.

При цьому я не можу повною мірою погодитись з думкою дослідниці щодо кардинальної відмінності поглядів Платона та Аристотеля стосовно справедливості. Авторка зокрема стверджує, що «Аристотель відстоював перевагу приватного над загальним»(с. 89 – 90), що, на мій погляд, є явним перебільшенням. Обидва філософи, як мені видається, виходили з загальної полісної візії: переваги цілого над частковим – пріоритету Полісу над приватними інтересами окремих громадян. Разом з тим, Аристотель дійсно виділяв приватну справедливість (*iustitia particularis*), яка для нього є важливою в контексті розподілу честі, грошей і частково влади. Не заперечую, що

розподільча справедливість у Аристотеля припускає певні елементи нерівності, але це не спростовує спільну філософську позицію щодо справедливості: орієнтацію на упорядковуючу рівність всіх громадян в Полісі, яка несумісна з будь-якими вимірами користі та зиску.

II. Не менш значимим і вагомим для дослідження є окреслення ролі християнського соціального фрейму, який постає перед нами у вигляді християнської соціальної етики і передусім в енцикліках Пія IX, Іоана Павла II, теологів, інтелектуалів – Е. Брунера, А. Масона, Н. Нойхауза. Деякі з цих досліджень опинилися поза увагою дисертантки. В межах осмислення цього соціального доробку спостерігаємо критику людини як «автономного і не здатного до справедливих вчинків індивіда». Критику за кількома параметрами.

Перший передбачає, що втілення справедливості виходить з принципу людської гідності, а людина, у відповідності до такої візії, створена «за образом та подобою Бога». Визначається беззаперечним також, що високе призначення людини передбачає її активне включення в діяльність соціальної групи, в морально-нормативні стосунки взаємної відповідальності, на основі яких і можна досягти справедливості.

Другий елемент соціальної критики пов'язаний з дотриманням принципу субсидіарності, який делегує перенесення акценту відповідальності на самий нижчий рівень організації і усвідомлюється як нормативний для забезпечення справедливості і соціальної допомоги.

Третій імператив, не заперечуючи пріоритет загального над частковим, передбачає взаємодоповнення соціальних та економічних принципів: комунальної і приватної власності, самоврядування, громадянського суспільства та соціальної держави, інститутів, які втілюють засади соціальної справедливості.

Четвертий принцип уособлює соціальну справедливість, яка безпосередньо корелюється з відданістю людини її професійним обов'язкам, дотриманням трудової етики.

Можемо говорити про впровадження в суспільне життя, в межах християнського соціального фрейму, деонтологічної соціальної етики, яка виникла завдяки християнству і є спрямованою на суспільне втілення нормативних правильних дій.

III. Опонуючою до деонтологічної візії є євдемоністична соціальна етика, яка репрезентована в французькому меркантилізмі та абсолютизмі, характерному для німецьких князівств. Остання виступає основою соціального патерналізму. В цьому контексті вартим уваги, як на мене, було прояснення конфлікту між патернальною версією соціальної справедливості (О. Бумгартен, Й. Г. Юсті), яка суперечить засадам та цінностям громадянського суспільства та інтерпретацією справедливості в межах правової соціальної держави (І. Кант), з поступовим ствердженням автономного суб'єкта соціальних та правових відносин. В межах візії І. Канта соціальній справедливості властиві три ознаки загального поняття справедливості: соціальні зобов'язання в суспільстві, моральний вимір соціальної допомоги і визнання проблематики соціальної справедливості важливою в контексті забезпечення прав людини.

IV. Вартим уваги дослідниці міг бути ракурс теоретичної суперечності між нормативізмом та утилітаризмом, візій І. Канта та І. Бентама («внутрішніх і зовнішніх благ»). Бажаним також було акцентувати увагу на теоретичному дискурсі соціальних прав (Т. Маршалл), які в європейському дискурсі є уособленням правової соціальної справедливості і протиставлені соціальним гарантіям мінімального соціального забезпечення та соціальної допомоги (О. Бісмарк, Г. Бевверідж.)

V. Не зайвим, як на мене, могло б бути осмислення протистояння класичного ліберального дискурсу інтенціям соціальної справедливості Дж. Кейнса, а також комунітарний соціальній візії та поглядам представників критичної соціальної теорії. В дослідженні, на мій погляд, можуть бути поширені, згадувані дослідницею, класичні ліберальні підходи щодо справедливості в межах «держави загального добробуту», – передусім в площині аналізу творчого доробку Фрідріха фон Гаєка «The Mirage of Social Justice» («Міраж соціальної справедливості») та інших представників «австрійської школи».

VI. Варто було б повніше представити сучасний постметафізичний лібералізм Дж. Роулза, погляди лібертаріанців Р. Дворкіна, Р. Нозіка, А. Сена, М. Нассбаум та їх соціальну критику з боку відомих комунітаристів А. Макінтаєра, М. Сандела, представників соціальної критичної теорії А. Гонета та Н. Фрезер.

2. В процесі написання дисертаційного дослідження авторка використовує розлогий масив літератури. Вона апелює до різних культурно-історичних традицій та філософських шкіл. Разом з тим іноді аналіз носить мозаїчний і поверховий характер, коли принципово важливим ідеям не приділяється належна увага. Зокрема авторка не приділяє достатньої уваги таким важливим аспектам соціальної справедливості як «справедливість обміну», «відшкодовуюча справедливість», «справедливість між генераціями». І не ставить ці питання в контексті українського досвіду. Не використані можливості для компаративного аналізу між українським та європейським досвідом.

3. Визнаючи продуктивність теоретичних напрацювань авторки, я все ж не можу повною мірою погодитись з твердженням дослідниці, що «соціальна справедливість є універсальним підґрунтям флотування громадянського суспільства. Вважаю, що не існує універсальної моделі громадянського суспільства, а є кілька моделей, які є доповнювальними. І тому далеко не в усіх моделях громадянського суспільства соціальна справедливість виступає в ролі конституюючого чинника. Дане зауваження є радше полемічним, стимулюючим до подальших пошуків.

Попри деякі застереження, дослідження залишає цілком позитивне враження. До важливих здобутків науковця слід віднести те, що Сабадуха М. В. переконливо орієнтована на впровадження європейських тенденцій соціальної справедливості в Україні, які покликані сприяти формуванню цінностей довіри, солідарності, пошанування гідності людини та її прав і свобод. Робота дисертантки дає підстави стверджувати, що в нинішній час в Україні

відбувається переосмислення ціннісних вимірів соціальної справедливості, а «держава і громадянське суспільство все більше розглядаються як партнери в реалізації соціальної справедливості на основі загальнонаціонального інтересу» (автореферат, с. 11).

Висновки кандидатського дисертаційного дослідження зроблено науково коректно, що свідчить про фахову зрілість Сабадухи М.В. як науковця, її здатність до творчого пошуку. Вони відповідають змісту роботи та сформульовані автором у відповідності до вимірів новизни дослідження.

Висловлені зауваження і побажання не можуть принципово заперечити наукову та практичну цінність дисертаційного дослідження, а скоріше стосуються пропозицій щодо подальших перспектив та удосконалення зазначеної теми. Основні тези та положення дисертаційного дослідження опубліковано в 13 публікаціях, з яких 5 – наукові статті у фахових виданнях, 1 – у виданні, що індексуються у наукометричних базах, 1 – у закордонному виданні та 6 тезах, опублікованих в матеріалах конференцій.

Результати роботи апробовані на вітчизняних і міжнародних конференціях. Автореферат на достатньому професійному рівні відображає зміст, структуру і логіку дисертаційного дослідження, що дозволяє зробити висновок про відповідність дисертації та автореферату вимогам, встановленим до виконання робіт такого рівня. Формальні сторони оформлення роботи, її стиль, подача змісту викладеного матеріалу, залишають позитивне враження.

Загалом на основі аналізу дослідження, вважаю: що за своєю структурою, оформленням та стилем викладання, воно в цілому відповідає вимогам МОН України. Висновки змістовно узгоджуються із новизною роботи, завданнями та відповідають пунктам 9, 11, 12.2 «Порядку присудження наукових ступенів і вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого Постановою Кабінету міністрів України від 24 липня 2013 року № 567, які висуваються до кандидатських дисертацій.

Кандидатська дисертаційна робота Сабадухи М.В. є завершеним дослідженням, в якому дисертант пропонує вирішення актуальної наукової проблеми сучасної соціальної філософії. Актуальність, ступінь обґрунтованості основних положень і висновків кандидатської дисертації, її достовірність і новизна, повнота викладення в опублікованих наукових працях в цілому відповідають вимогам до теоретичних досліджень подібного рівня, а автор – Сабадуха М.В. – заслуговує на присвоєння наукового ступеня кандидата філософських наук за спеціальністю 09.00.03 – «Соціальна філософія та філософія історії».

Офіційний опонент

Доктор філософських наук,

професор, професор кафедри філософії

Київського університету імені Бориса Грінченка

Ідентифікаційний код 02136554

ВЛАСНОРУЧНИЙ ПІДПИС

Ласька І. І. ЗАСВІДЧУЮ

(ПІП)

Лашинько І.

05.06.2019

Тривожині факт В.к